

Durant el mes d'agost, **EL TEMPS** presenta una sèrie de reportatges sobre viatgers d'arreu dels Països Catalans que incorporaren la recerca científica en els seus periples. Començarem pel diplomàtic català **Eduard Toda (1855-1941)**, explorador d'una tomba egípcia inviolada: **la de Sennedjem.**

El precedent de Tutankamon

Al final del **segle XIX** i principi del **XX** la ciutat del Caire s'havia convertit en la destinació per excel·lència per a bona part de l'alta societat europea. La capital egípcia era una visita obligada per a tots aquells que volien estar *à la mode* i qualsevol cavaller francès o anglès que volguera impressionar els contertulians de club o de festa havia de tenir en la reserva diverses anècdotes relatives a les seues visites a temples misteriosos o tombes perdudes en el desert. Mentrestant, la zona bullia d'efervescència política i totes les potències i estats europeus hi situaven ambaixadors i espies per saber què passaria amb

el nord de l'Àfrica en cas d'una confrontació bèl·lica que ja s'ensumava. El Caire esdevingué una ciutat cosmopolita, on diplomàtics, investigadors i aventurers es barrejaven, i barrejaven a la vegada els seus papers: saltejadors de tombes i comerciants d'antiguitats es convertien en patrocinadors de museus, investigadors i arqueòlegs elaboraven mapes per als exèrcits europeus, i diplomàtics d'ambaixada es convertien en arqueòlegs *amateurs*. De fet, assistir a una excavació, o fins i tot protagonitzar-la, era una de les "aventures" que més atreïen els europeus inquiets. Però al nostre país aquesta era una espècie poc estesa. De fet, en els pri-

mers capítols de la història de l'egiptologia només trobarem un nom català, el del reusenc Eduard Toda, cònsol d'Espanya al Caire entre els anys 1884 i 1886.

El "redescobridor" del català de l'Alguer. Eduard Toda ocupa un nom destacat entre els prohoms de la renaixença. Nascut a Reus l'any 1855, va tenir des de ben jove una gran preocupació per un dels símbols de la cultura i la història de Catalunya, que tenia ben a prop i que en aquells anys es trobava en condicions d'absolut abandonament: el monestir de Poblet. Amb només quinze anys ja va escriure i editar un llibre, *Poblet, descripció his-*

tórica, amb l'esperança que amb els diners obtinguts en la venda es poguera començar a pagar la restauració, que es convertiria en una de les obsessions de la seua vida. Després d'estudiar el batxillerat a Reus i de llicenciar-se en dret a Madrid, Toda, amb només vint anys, va ingressar en el cos consular i va ser destinat a diverses places arreu del món. Durant aquests anys, el tarannà inquiet de Toda és fàcilment perceptible en el tipus d'activitats a què es dedicava, al marge de les seues missions purament diplomàtiques. De fet, Toda encarna perfectament l'ideal d'home il·lustrat de principi del segle XX, amb alguns coneixements científics i històrics, àvid de conèixer cultures llunyanes i diferents, que aprofitava la seua condició de diplomàtic per satisfer aquesta curiositat vital.

Les primeres missions de Toda l'enviaren a la Xina, a Macau (aleshores una colònia portuguesa), Hong Kong (encara sota bandera britànica) i Xangai, que ja començava a convertir-se en la més internacional de les ciutats xineses. Toda hi va aprendre xinès i va començar a col·leccionar peces arqueològiques, numismàtiques i artístiques, i a ampliar la seua biblioteca amb molts volums de temes orientals. Que moltes d'aquestes peces tingueren orígens foscos o desconeguts és més que probable, però, en aquella època, la curiositat dels historiadors o arqueòlegs afeccionats –i també la dels professionals– no estava satisfeta si en tornar a les seues ciutats europees no portaven amb ells el major nombre possible d'objectes. De fet, el seu cosmopolitisme considerava que les peces havien d'estar en alguna de les grans col·leccions museístiques europees –privades o públiques– on es trobarien ben vigilades i admirades, i molt més segures que entre aquells nadius sempre sospitosos.

En retornar a Catalunya, Toda, seguint els models del moment, va fer donació de la seua important col·lecció de monedes orientals al Museu Arqueològic de Madrid. Toda, que havia fet una gran amistat amb Víctor

En només tres dies, els treballadors buidaren la tomba de Sennedjem

El diplomàtic Eduard Toda (1855-1941).

Balaguer, va amerar-se de l'esperit de la renaixença i començà a publicar els seus escrits en català, ja que fins a aquell moment havia tret a la llum llibres i articles en castellà, francès i anglès. Va ser col·laborador assidu de *La Il·lustració Catalana* i *La Renaixença*. Quan, el 1887, va ser destinat a Càller, Marià Aguiló li va aconsellar que aprofitara per esbrinar quina era la situació del català a l'Alguer. D'aquella curiositat van sorgir diversos llibres, com ara *Un poble català d'Itàlia: l'Alguer* o *Records catalans de Sardenya*, que han convertit Toda en el "redescobridor" de la presència catalana en aquella illa, que restava gairebé oblidada.

La vida diplomàtica de Toda va acabar el 1901, quan es va traslladar a viure a Londres per dedicar-se al comerç, activitat que li va permetre guanyar una gran fortuna. Encara, però, en els darrers anys de vida di-

plomàtica va ser destinat a altres llocs, com ara Hèlsinki, i va participar en missions importants com la negociació del tractat de pau d'Espanya amb els Estats Units, després de la guerra de Cuba.

El 1918, Toda va retornar definitivament a Catalunya i es va afincar en el monestir d'Escornalbou, que va restaurar de manera bastant lliure. Va començar a fer donacions de les peces arqueològiques que havia reunit i de la impressionant biblioteca. Només com a exemple, queden els 14.000 volums que va donar a la Biblioteca de Catalunya o els 9.000 que va fer arribar a la Biblioteca de Montserrat. La seua darrera etapa vital està lligada al monestir de Poblet, on es va instal·lar i on va treballar amb molta determinació com a president del Patronat de Poblet, creat per fer efectiva la rehabilitació del monument. Allí el va trobar la mort, el 26 d'abril de l'any 1941.

Contra els espoliadors de jaciments. La passió de Toda per l'antic Egipte ha quedat molt sovint en un segon pla. La seua feina a Poblet, els treballs sobre l'Alguer i les monografies sobre temes històrics de Catalunya han fet que al nostre país el seu vessant "patriòtic" fóra molt més apreciat que no el d'estudis orientalista. De fet, com indica el doctor Josep Padró, màxima autoritat en egiptologia a Catalunya i un dels millors coneixedors dels treballs de Toda, "ell no va crear escola, el seu nom queda aïllat i com que ni pertany a una tradició d'investigació egiptològica ni aconseguí crear-la, els seus treballs no han tingut la consideració merescuda". En efecte, mentre arreu d'Europa, l'egiptologia era una moda i a la vegada un camp d'investigació de primera magnitud, al nostre país continuava sent considerada com una extravagància.

De fet, fins a la dècada del 1960 no hi hagué cap excavació arqueològica espanyola a Egipte i no va ser fins als anys noranta que arribà la primera excavació catalana, coordinada des de la Universitat de Barcelona i pa-

Mapa de situació de la tomba, prop de Tebes. A dalt, foto d'Eduard Toda disfressat de faraó; i, a baix, unes pintures de la tomba fotografiades pel mateix Toda.

*Togafara mumm, foto per E. Beyghel
dans del Museu Bulaq l'any 1885*

trocinaada per la Fundació Arqueològica Clos, una entitat de caràcter privat.

I no obstant això, la feina de Toda no és gens menyspreable; com va arribar a involucrar-se en una excavació tan important i va aconseguir que li deixaren no sols participar-hi, sinó també dirigir-la?

La història comença el 7 de gener del 1886, quan, segons explica el mateix Toda en el seu llibre *Son Notém en Tebas* (escrit originàriament en castellà i després publicat resumidament en francès pel Servei d'Antiguitats d'Egipte), "a les dotze del matí, el Bulaq (un vaixell de rodes de

vapor) allargava les amarres i pensament pujava contra el corrent del riu tancat entre les piles del grandios pont de ferro de Kasr el Nil". El relat de Toda ens informa que aquell viatge es feia tots els hiverns i que era organitzat pel Servei de Conservació d'Antiguitats d'Egipte. El seu objectiu era, per un costat, revisar els principals monuments i comprovar-ne l'estat de conservació, i, per un altre, observar en quin procés es trobaven les excavacions que el Servei havia autoritzat. L'autorització d'excavacions havia estat, segons Toda, l'únic remei per evitar —o com a mínim fer minvar— els saquejos dels jaci-

ments. Per al nostre investigador, "la causa del major dany que les gents invasores portaren al país va ser la creença que els sepulcres egipcis contenien rics tresors. Els desenganys rebuts pels violadors de cementiris no han servit per ensenyar a ningú. [...] No hi ha piràmide que no haja estat violada: per cada tomba d'aquelles que encara es conserven a l'Alt Egipte i es troba intacta, se'n troben mil de buides i violades".

Toda comenta com la prohibició absoluta de fer excavacions i de comercialitzar amb antiguitats dictada pel govern egipci va tenir un efecte contrari al desitjat, i sense possibilitats reals de controlar les grans extensions de jaciments, la norma va instigar encara més els saquejadors que veieren augmentar els preus dels objectes depredats gràcies al fet que ara eren clandestins; els saquejos augmentaren. En paraules de Toda:

"Amb aquestes excavacions secretes, naturalment es va esdevenir que molts objectes van desaparèixer en l'acte de ser trobats i altres van ser destruïts. Els bronzes, els fangs, les pedres i estàtues de petites dimensions eren portats al Caire i venuts a comerciants grecs o a viatgers en general, ignorants del mèrit i el valor d'aquestes antiguitats. Es trencaven i es destrossaven les caixes de les mòmies, les làpides funeràries i altres objectes de difícil transport per facilitar-ne així la venda en fragments que pogueren ocultar-se. No cal dir que els papirs desapareixien miserablement, i l'àrab que trobava un rotlló el trencava en diversos frag-

ments per tenir així un major nombre de compradors.

"En els nostres dies, encara no s'ha extingit entre els *fellahs* egipcis la idea que tot sepulcre intacte amaga un tresor: el busquen amb afany i probablement a l'hora de la mort sospiren per no haver-lo trobat i suposen que no han destrossat un nombre suficient de sepultures..."

Per evitar aquesta trista situació —de la qual Toda eximeix els rics europeus, principals compradors de les peces obtingudes— el Servei d'Antiguitats acabà per autoritzar excavacions privades, a canvi de conservar un nombre de peces i de tenir opció de compra en totes. Això va esperar els buscadors egipcis a aconseguir el permís ja que així s'asseguraven la compra de tot el que apareixia, fins i tot objectes que, a ells, els semblaven de molt poc valor.

Una tomba inviolada. Així doncs, el gener del 1886, el vaixell Bulaq va partir cap al sud, per comprovar com anaven aquelles peculiars "missions arqueològiques". A bord es trobaven U. Buriand, conservador del Museu del Bulaq (que després es convertiria en el Museu del Caire); E. Grébaud, director de l'escola francesa d'egiptologia establerta al Caire; l'arqueòleg nord-americà G. Wilbour; Gaston Maspero, el director general de Museus d'Egipte (un dels principals noms de l'egiptologia de tots els temps), i Eduard Toda. Què hi feia Toda? Segons ell mateix ens comenta, va ser convidat pel mateix Maspero, al qual l'unia una bona relació personal. Com indica, el diplomàtic català aprofità el viatge per enfortir els seus coneixements en la matèria, tot i que, segons sembla, en aquella època ja dominaven els rudiments del llenguatge jeroglífic; "en els punts de parada formàvem una petita caravana per visitar temples o recórrer necròpolis, i de les explicacions que hi sentia vaig adquirir profitosos ensenyaments per a l'estudi dels monuments que la meua creixent admiració anava descobrint en els immensos arenals del desert africà. Durant les

"Aquell beduí havia trobat la primera tomba inviolada d'un personatge privat"

nits, la cambra de popa, on es va instal·lar una nombrosa i nodrida biblioteca, era punt de reunió per coordinar els apunts presos durant el dia."

A poc a poc, el Bulaq va pujant el corrent del Nil i els seus passatgers s'aturen a les vores per recórrer les meravelles de l'antiguitat egípcia, conservades gràcies a la solidesa de la seua construcció i a l'ajuda del clima sec. Tot discorre segons els plans previstos fins que el vaixell s'atura a la vora de Luxor per poder visitar la gran necròpolis de Karnak. És en aquell moment quan s'esdevé el que proporcionaria a Toda el seu lloc d'honor en la història de l'egiptologia: "A les cinc de la vesprada del dia 1 de febrer, en el moment de tornar d'una excursió a les veïnes ruïnes de Karnak, se'ns presentà un beduí d'aspecte miserable, envermellit pel sol i amb el cos malament cobert per una camisa trencada de percala bruta blanca. Venia a comunicar-nos el descobriment que havia fet poques hores abans en la necròpolis tebana. Era un sepulcre intacte i tancat encara per la mateixa porta de fusta que en la llinda de la cambra posaren els antics egipcis quan deixaren en el recinte el darrer cadàver.

"Aquell beduí es deia Salam Abu Duhi, i era veí de Gurnah."

El que aquell beduí pobre i brut havia trobat era ni més ni menys que la tomba inviolada d'un personatge privat, la primera que apareixia en aquelles condicions. Aquesta mateixa nit, l'expedició va enviar un rais o capatàs perquè vigilara l'entrada de la tomba i impedira l'entrada de qualsevol lladre atret per la novetat que, de

ben segur, ja corria per tota la vora del Nil. A l'endemà, Toda, Maspero i Buriand es van posar en marxa per trobar el sepulcre, acompanyats per un investigador holandès anomenat Insinger que vivia en un vaixell de vela sobre el riu i que hi havia instal·lat un cambra fosca per poder revelar fotografies. A cavall, i amb un equipatge mínim traslladat a llocs de burros, el grup va arribar a un xicotet poblat aduar de *fellahs* que per a Toda era la imatge més clara de la immundícia: "Sembla mentida que la vida humana pugui conservar-se en aquell ambient sempre fètid, i no obstant això es troben per allà gents ancianes que mai no usaren l'aigua fora de la necessària per a beure." Un poc més enllà es trobava el poble de Gurnah i a mitja hora escassa un barranc sec que conduïa a la porta de la tomba descoberta. La descripció de Toda combina la precisió amb un toc lleugerament romàntic i decadent, inevitable en tots els treballs de l'època: "Vasos i àmfores, estàtues i esteles apareixen esparços en fragments pel terra, confosos amb els esquinçalls de teles grogues que van ser sudaris de mòmies. I encara més sorprèn i repugna veure les restes humanes esparses per l'arena, els destruïts cranis l'òrbita dels quals conserva l'apagat ull del difunt, les mandíbules que encara guarden en la seua cavitat la llengua: fastigosos residus de la vida que ara serveixen de menjar a les hienes i de festí als xacals del desert.

"Des del barranc es veia un nombros grup de beduïns esperant en els voltants del nou sepulcre. Les estranyes figures d'aquestes persones, nues i immòbils, apareixien en relleu sobre les calcinades ruïnes de les tombes, com si foren negres estàtues de marbre oblidades pel seguici d'un antic soterrar."

Una vegada localitzat el punt on es trobava la tomba, els expedicionaris hagueren d'arrossegar-se per un estret túnel ple de sorra, "perquè els beduïns no s'havien pres la molèstia de traure-la", i després de travessar algunes galeries desertes i un túnel, fi-

nalment, “no sense emoció, trobarem en el fons d'aquest últim corredor l'entrada de la cambra funerària, en el marc de pedra de la qual romanía intacta la porta de fusta tancada pel sacerdot que havia dipositat en aquell recinte el darrer cadàver. Era evident, doncs, que teníem davant un dels rars hipogeus que en la necròpoli tebana han escapat a les depredacions dels romans, els coptes i els àrabs”.

Sobre la porta hi havia diverses inscripcions, una de les quals identificava el personatge principal que hi havia estat soterrat, i deia, segons la primera traducció de Toda, això: “Adoracions a Tum, déu gran que es gita en Manú per a l'auditor d'invocacions de la casa de la veritat, a l'occident de Tebes, Son Notém (Sennedjem).” Aquest títol d'auditor d'invocacions en la casa de la veritat, el posseïen alguns sacerdots del temple tebà dedicat al déu Amon, destinats pel faraó a vigilar la vall propèra on eren soterrats alguns sobirans de les dinasties XVII, XVIII i XIX. Toda conclou que el sepulcre ha de ser de la dinastia XX, que va regnar entre el 1186 i el 1070 aC. Després de prendre bona nota de totes les pintures i gravats que decoraven la porta i el marc de pedra, els investigadors van optar per trencar les pedres i conservar aquella porta de fusta que consideraven única. L'atmosfera, que tenia una temperatura asfixiant de 48 °C segons Toda, i les ganes de saber el contingut de la tomba, els va precipitar cap al seu interior: “Penetrarem en la cambra mortuòria, l'aspecte de la qual era, en realitat, imponent. El terra era cobert de cadàvers; nou dels quals eren tancats en les seues caixes de sicòmor i onze estesos sobre l'arena. En els racons es veien, amuntegats, vasos de fang cuit, pans, fruites, mobles i seques i gastades garlandes de flors. Arrambats a la paret hi havia dos carros funeràris, probablement oblidats per la comitiva de l'últim cop que soterraren, desitjosos d'eixir al més prompte possible de la tomba. Però la nostra atenció va ser atreta principalment per les pintures de les quatre

Aspecte del Museu de Villanova i la Geltru on es troben peces de les col·leccions d'Eduard Toda. La mostra inclou moltes de les antiguitats que Toda va dur d'Egipte l'any 1886. La part més important de les seues descobertes, però, la va vendre al Museu Arqueològic de Madrid per 27.500 pessetes.

parets i del sostre del sepulcre, que es mantien fresques i intactes com si el dia d'abans hagueren estat acabades. En la sala, de 5 metres de llargària i 2,5 d'amplària, i coberta per una volta d'arc de mig punt tallada en la roca viva, no hi havia ni una polsada de mur que no ocuparen els quadres o les inscripcions.

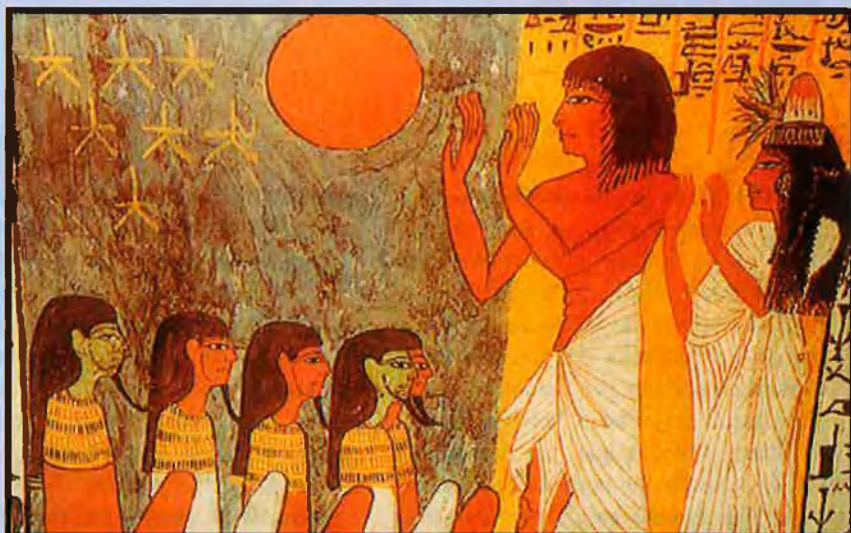
“Vam procedir amb mètode...”

Una excavació ben “metòdica”.

A partir d'aquest moment va començar la investigació de la tomba que, com hem vist, Toda qualifica de metòdica. Alguns investigadors posteriors han destacat la cura que Toda va posar en el treball i qualifiquen l'excavació de modèlica, si tenim en compte l'època en què es va fer. Uns altres, però, no són tan benèvols i destaquen tota una sèrie de qüestions

que podien haver-se realitzat de manera molt més professional. Per començar, no es va fer cap plànol de la tomba i, abans d'explorar-la, es va procedir a traslladar tots els objectes a les bodegues del Bulaq. Només quan quasi tots els objectes eren a bord, Toda va començar a realitzar l'inventari del que s'hi havia trobat. I si deiem quasi és perquè alguns es van llençar durant el trasllat; segons relata Toda, “i per més que la nostra atenció va procurar envoltar-los de totes les possibles atencions en la travessia pel desert i la planura tebana, no vam poder evitar que la natural incúria dels indígenes en fera perdre alguns i n'espallara uns altres. Un magnífic tamboret pintat amb colors brillants i un dibuix atrevit es va fer a miques abans d'arribar al Bulaq”.

Toda prenia totes les notes de camp en català i va ser el primer a traduir els jeroglífics a la nostra llengua

Detall de les pintures de la tomba de Sennedjem, on es poden veure escenes de la vida quotidiana dels egipcis. La tomba es pot visitar actualment al costat del poblat dels artesans Deir el-Medina.

Maspero va deixar Toda com l'encarregat de dirigir les maniobres de trasllat i de fer l'inventari dels objectes. El diplomàtic català dirigiria després la tasca de fer les fotografies per poder dibuixar les rèpliques de les precioses pintures que decoraven la tomba. Tot el contingut de la tomba es va traslladar en només tres dies i per només set homes. Les mòmies que no tenien sarcòfag es van desfer entre les mans dels "àrabs que intentaven agafar-les" i Toda va decidir conservar almenys els cranis per si podien tenir algun interès etnogràfic, peculiaritat molt típica dels investigadors de l'època, obsessionats per esbrinar quina era la "raça" a la qual havien pertangut els egipcis.

Entre les peces trobades destacaven els carros abans esmentats, ja que fins a aquell moment eren només coneguts pels dibuixos i pintures de les tombes i mai abans no se n'havia trobat cap com aquests. Aparegueren també algunes mòmies de fetus o de xiquets acabats de nàixer, objectes quotidians, com sandàlies o vestits,

caixes de fusta i un bloc de pedra on es podia llegir l'inici d'una novel·la que coincidia amb el fragment que mancava en una altra pedra conservada en el museu de Berlín. A més de tot això, també hi havia nombrosos ushebti, una de les peculiaritats més singulars de la cultura egípcia. L'ushebti és una figureta que ajuda el mort en la nova vida que mamprèn en ser enterrat. El seu nom significa "el que contesta", i la seua funció és contestar davant dels déus quan aquests demanen al difunt que comence a treballar. Seran els ushebti els que ho faran per ell. Per això se solen trobar 365 ushebti en les tombes de personatges importants, un per treballar cada dia de l'any en lloc del seu senyor. Segons sembla, alguns d'aquests ushebti no arribaven al Museu del Bulaq i pocs mesos més tard van seguir amb Toda camí de Vilanova i la Geltrú. Per aquests objectes i pel fet d'haver trobat la tomba, l'equip de Salam Abú Duhi va rebre 50 lliures esterlines, una quantitat que el mateix Toda considerava molt barata.

Fundador de museus. Aquell mateix any, el 1886, Toda va retornar a Catalunya i va donar part de la seua extraordinària col·lecció d'antiguitats egípcies al Museu Balaguer de Vilanova i la Geltrú, que va inaugurar immediatament la col·lecció egípcia, amb un catàleg del mateix Toda. La part més important, però, la va vendre al Museu Arqueològic de Madrid per una quantitat de 27.500 pessetes.

Alguns cronistes han indicat que quan Toda va passar per la duana espanyola de retorn del Caire va haver de declarar les dues mòmies que portava amb ell com a moixama, perquè un funcionari escrupolós insistia que la categoria de mòmia no existia entre les que ell tenia com a aptes per classificar els objectes importats. Anècdotes a banda, l'aportació de Toda va ser bàsica per formar aquestes dues col·leccions d'egiptologia que serien durant molt de temps l'única referència a l'estat espanyol en un camp que fascinava Europa de feia ja molts anys. Amb aquestes col·leccions, Toda va dur també els manuscrits dels relats de viatges de Domènec Badia, conegut com Alí Bei, que ell mateix havia trobat a París. Notes i apunts descoberts en el departament d'Història Moderna del CSIC, a Madrid, demostren que Toda utilitzava el català per prendre les seues notes de camp, també a la tomba de Sennedjem i que va ser el primer a traduir a la nostra llengua —encara que mai no va voler acceptar la normativa fabriana— els textos jeroglífics.

El seu llegat egiptològic ha romàs durant molt de temps quasi amagat, però ara que l'estudi de l'antic Egipte comença a tenir al nostre país una presència més important i que llibres, col·leccionables i fins i tot objectes de decoració que s'hi inspiren tenen xifres de venda importantíssimes, la seua figura es converteix en un referent obligatori i solitari de la gran aventura que protagonitzaren aquells que van ser capdavaners de la ciència egiptològica.

Jordi Sebastià